

Časopis pro pěstování matematiky

František Nožička

Profesor Václav Hlavatý, český matematik světového jména

Časopis pro pěstování matematiky, Vol. 94 (1969), No. 3, 374--1,377--380

Persistent URL: <http://dml.cz/dmlcz/108599>

Terms of use:

© Institute of Mathematics AS CR, 1969

Institute of Mathematics of the Academy of Sciences of the Czech Republic provides access to digitized documents strictly for personal use. Each copy of any part of this document must contain these *Terms of use*.

This paper has been digitized, optimized for electronic delivery and stamped with digital signature within the project *DML-CZ: The Czech Digital Mathematics Library* <http://project.dml.cz>

ZPRÁVY

PROFESOR VÁCLAV HLAVATÝ
ČESKÝ MATEMATIK SVĚTOVÉHO JMÉNA

FRANTIŠEK NOŽIČKA, Praha

Dne 11. ledna 1969 zemřel v Bloomingtonu v USA vědec světového formátu, pokračovatel velkého díla ALBERTA EINSTEINA, náš vynikající český matematik prof. Dr VÁCLAV HLAVATÝ. Zesnul několik dní před dovršením svých 75. narozenin, kdy by bylo jeho velkolepé dílo znovu připomínáno ve světové odborné literatuře. Zaskočen nemocí, umírá daleko od své vlasti — v touze po domově, v naději na návrat. Ani sláva, ani úspěchy nepřervaly v něm citová pouta, jimiž byl vázán ke své rodné zemi, k domovu, k petřínským stráním, k pražské universitě. A právě léta jeho nejzávažnějších objevů, které našly — až na jeho rodnou zem — patřičnou a důstojnou odezvu ve všech kulturně vyspělých zemích, jsou prosáklá hořkostí jeho osudu. V době, kdy v jeho vlasti se staví nákladné pomníky a za čas se zase bourají, staví Čech Václav Hlavatý svému národu v zahraničí památník do daleké budoucnosti. Téměř dvacet let jeho exilu a stejný počet let zhoubných politických a společenských deformací zastřely osobnost profesora Hlavatého před očima našich studentů a mladých učitelů a u těch pak, kteří jej dobře znali, zasunuly vzpomínky na něho a jeho odkaz do palčivého podvědomí. Hřejivého pocitu vděku a díku, které by mu dnes za celou naši vědeckou a kulturní veřejnost měly projevit představitelé našich výsostných vědeckých institucí, se profesor Hlavatý nedožil.

Bylo by příliš málo sklánět se dnes nad památkou kvalitního člověka, který tak úspěšně a důstojně representoval za hranicemi naši vědu a vyjadřovat opožděný obdiv nad jeho dílem. Naši studenti matematiky a fyziky, náš mladý vědecký dorost by měl znát ideovou náplň celoživotního díla profesora Hlavatého, vycházet z jeho prací a jít v tomto směru dál. Je společenskou národní povinností našich matematiků starší a střední generace, těch, kteří s hrdostí citovali před lednem 1968 jeho jméno na okraji svých přednášek, i těch, jimiž letargie minulých let vypínala závitý svobodného myšlení z jejich logických obvodů, aby přiblížili osobnost profesora Hlavatého a jeho dílo naší široké veřejnosti, osobnost vynikajícího vědce, ušlechtilého člověka, demokrata a humanisty.

Profesor Hlavatý narodil se roku 1894 v Lounech, v kraji, odkud vyšla řada našich

význačných vědců, umělců a učitelů. Poesie tohoto kraje, blízkost sopečného Středohoří, tradice ryzího čeství tohoto kusu země na výspě Slovanstva, prostředí lidí s humorem a muzikantskou krví a především bodří, důslední učitelé určovali rytmus jeho dětských a chlapeckých let, přiváděli jej k estetice stálého poznávání a snad k myšlence hledat smysl života v kráse bezúnavné tvůrčí práce. Za studentských let na Lounské realce vytvářejí se v něm dvě záliby: hudba a divadlo na straně jedné a zájem o harmonii matematiky na straně druhé. S tímto zaměřením přichází do Prahy na tehdejší filosofickou fakultu, aby tam studoval matematiku a hudební estetiku. Zde se v něm střetávají oba dva mocné proudy jeho zálib; vítězí hluboký zájem o abstraktní matematiku, láska k umění — především k hudbě — zůstává trvale nejen koníčkem, ale naplní jeho života při oddechu a inspirací k další tvůrčí práci. První světová válka, jejíž úsek prožil jako voják v zákopech italské fronty, přerušila jeho vysokoškolské studium. V r. 1918 je zajat a vrací se domů na jaře 1919 jako italský domobranec. Lidská tragedie první světové války, demoralisace člověka v beznadějnější existenci, triumf šrapnelů nad lidskou duší a duševní ubohost těch, kteří vydávali rozkazy, probouzí v člověku Hlavatém, zatíženém čistými ideály z dětství, nový citový proud — proud odporu proti každému násilí, nenávisť k falešným ideologiím a emocem, které strhují prostého člověka v područí gangů toužících po moci. Po návratu domů dokončuje rychle své studium a brzy na to je promován v Karolinu. Nastupuje místo profesora matematiky a deskriptivní geometrie na gymnasiu ve Slovenské ulici v Praze, kde vyučuje též francouzštině. Po půl roce přechází na reálku v Lounech, z níž vyšel. Intenzivně věnuje se tvůrčí práci v matematice, vypomáhá ochotnickému divadlu a vášnivě pěstuje hudbu. Jako žák výborného Kolaříka a St. Nováka, koncertního mistra České Filharmonie, je oporou místního kvarteta, hraje v různých triích, vystupuje na koncertech (též jako člen Pražského orchestrálního sdružení). Je prostě hybnou silou v kulturním životě svého rodného města. V roce 1922 vychází jeho první vědecká studie v Rozpravách Akademie. V roce 1923 je přeložen na reálku na Vyšehrad. Brzy na to získává stipendium Akademie věd na půlroční pobyt v Holandsku. Svými vědeckými pracemi stává se známým a uznávaným doma i v zahraničí. V roce 1925 se habilituje na Karlově universitě. Jeho vědecké práce vycházejí v odborných matematických časopisech ve Francii, Holandsku, Itálii, USA, SSSR a jinde. V roce 1927/28 získává Rockefellerovu nadaci pro studium v Římě; odtud odchází na studijní pobyty do Prahy a Oxfordu. Koná vědecké přednášky na mnoha zahraničních universitách. V Moskvě navazuje dobrou a trvalou přátelství se sovětskými geometry. V dubnu roku 1931 je jmenován mimořádným profesorem geometrie a filosofie matematiky na Karlově universitě, řádným profesorem se stává od července roku 1936. Těsně před vypuknutím druhé světové války vrací se do své již zotročené vlasti z ročního přednáškového pobytu v USA.

Byl říjen 1939 s tíhou nemilosrdné okupace a s vnitřní úlevou nad rozpoutanou válkou jako nad jedinou nadějí na likvidaci bezpráví a násilí. Tehdy jsem Vás, profesore Hlavatý, poprvé uviděl a to při své první státnici. Měl jste jizlivý úsměv a byl jste přísný. Vaše oči však dávaly klid a mé odpovědi jste rozváděl do hloubky, která

vábila. Byl jste ztělesněním té úcty, kterou jsem pociťoval, když jsem poprvé stál před branou university. Pak jsem začal chodit na Vaše přednášky. Měsíc nato, den 17. listopadu, nás oddělil; Vás odsunul do totální pasivní resistance, mě do koncentračního tábora. Setkal jsem se s Vámi až po květnu 1945, při přednáškách a při druhé státní zkoušce. Váš úsměv byl stejný, byl jste stejně přísný. Lidé z Vašeho okolí vykládali o Vašem nekompromisním statečném postoji za německé okupace, o dnech a nocích, které jste za květnového povstání trávil se zbraní v ruce na barikádách.

Po květnu 1945 přičiňuje se profesor Hlavatý o urychlené obnově provozu našich vysokých škol a to nejen po stránce pedagogického zajištění a vedení mladých vědeckých pracovníků, ale též z hlediska nové organizace školy a zajištění jejich materiálních potřeb. Zakládá kroužek svých žáků, které obětavě a tvrdě vede cestou svého vědeckého zaměření. Ví velmi dobře o tom, že hrůzy a okupace zasely strach a politickou desorientaci do duší mladých lidí a je přesvědčen o tom, že výchova člověka k demokracii, která na rozdíl od autoritativních režimů, neposkytuje člověku laciné emoce, je těžká a její úspěch spočívá především ve vnitřní kázni každého občana. Přes vyčerpávající práci spojenou s výstavbou znovu otevřených vysokých škol a jejich provozem, se znovuvzkříšením našeho vědeckého života, nechce profesor Hlavatý stát stranou veřejného dění, protože je přesvědčen, že malé národy mohou jen svou vyspělou politickou morálkou obstát v soutěži s národy velkými a mocnými. Je socialista, je demokrat, není však marxistou revolučních hesel. Je stoupencem ideí T. G. Masaryka a sdílí demokratickou koncepci Jana Masaryka. Dosvědčuje to i jeho citát z dopisu zaslaném jeho příteli ze srpna 1965:

... Dočetl jsem se v článku „Úvahy kolem gravitace“ (Letectví, kosmonautika, 1965, č. 1), že jsem americký fyzik českého původu. Přirozeně, že jsem se musel dát naturalisovat, když mně domov vzal občanství, ale pořád se cítím Čechem, nikoliv Američanem českého původu. To vypadá, jako bych se byl již zde narodil. Já jsem zatím vyrostl doma a za to, co umím, vděčím Masarykově republice . . .

V roce 1947 je jmenován poslancem za tehdejší inárodně socialistickou stranu; má na starosti kulturní a školské otázky. Pro svou koncepci jednotné střední školy dostává se do rozporu i s vedoucími činiteli své členské strany. Únorové události roku 1948 vidí reálně, posuzuje je jako zákonitost vývoje politického uspořádání světa po druhé světové válce. Ještě před únorem 1948 je pozván na přednáškový pobyt do Spojených Států (přímé pozvání od A. Einsteina). S odjezdem váhá. Po audienci u presidenta E. BENEŠE, která trvala dvě hodiny a jejíž pravděpodobný účel bylo předání zdvořilostního poselství paní Rooseveltové, připravuje se profesor Hlavatý na roční, event. dvouroční pobyt v USA (s plánovaným odjezdem v září 1948). Záhadná smrt Jana Masaryka, první náznaky úpadku demokracie v jeho pojetí a rozpad kamarádského soužití na vysokých školách vedou ke ztrátě jeho původního elánu, k jeho skepsi. Koncem července 1948 odjíždí legálně s celou svou rodinou. Již jeho první dopisy jeho známým doma jsou naplněny starostmi o vývoj v jeho rodné zemi a současně touhou vrátit se domů co nejdříve. Politické procesy a jejich důsledky z let padesátých

Profesor Václav Hlavatý

a pozdějších odrazují jej od úmyslu brzkého návratu; jeho žádostem o další prodloužení pobytu nebylo vyhověno. Státá se nedobrovolně emigrantem. Již ke sklonku svého života píše věrnému příteli:

... Vzal jsem si sebou do ciziny jen jednu věc, památku na domov: Dykovu báseň „Země mluví“. Končí: „Prosím Tě, matka Tvá, braň si mne synu! Jdi, třeba k smrti jdeš! Opustíš-li mne, nezahynu! Opustíš-li mne, zahyneš!“ Tu báseň jsem vozil a vozím sebou po všech svých cestách životem a jejím čtením se modlím ke ztracené vlasti, kterou jsem opustil bez boje. Tak za to jsem si umínil, že svou prací budu propagovat české jméno. Dělán to poctivě, nemohu vám to prokázat, to bych se musel chlubit, ale snad mi věříte i takto, že skutečně hledím odčinit hřích, který jsem na vlasti spáchal, když jsem ji opustil. Já vím, že kdybych byl zůstal, asi by mne čekal osud gen. Piky a Milady Horákové, ale to pro poctivého člověka není výmluva. Tak to skutečně hledím napravit poctivou prací ve svém oboru, ... Tak, když budete číst v novinách, že emigranti jsou odpadlíci, není to vždy pravda, ale vždy to bolí! ...

Profesor Hlavatý zůstává tedy v emigraci, lépe řečeno v exilu. Je vedoucím pracovníkem matematického institutu na Indiana University v Bloomingtonu. Jeho příchodem a dalším působením roste pověst této university. Vychovává mnoho žáků z různých zemí světa jen ne z Československa (nikoliv svou vinou); píše vědecké práce a knihy, propaguje jméno československé matematiky v četných přednáškách na celém světě. Všude vystupuje jako Čech. Píší mu vědecké instituce z celého světa, jen jeho domov mlčí, nezná jej. Sám se pokouší navázat spojení. A výsledek? Prosím, úryvek z textu dopisu, který píše svému příteli do vlasti před odjezdem na přednáškovou cestu kolem světa v květnu 1967:

... Můj odjezd se pomalu blíží. Přijímám to se smíšenými pocity. Tak tedy Čecháček od Dobroměřic bude v Pakistánu budovat vládní vědecký institut. Jak rád by ten človíček sloužil své rodné zemi! Ale nejde to, mocipáni jsou jiného politického přesvědčení, než ten malý človíček, co posluhuje aziatským studentům, protože to „vyžaduje prestiž USA“. Přitom tu prestiž podporuje Američan od Dobroměřic! Věř mi, že je mně někdy skutečně těžko! Od té doby co jsem přijel, jsem každou knihu, kterou jsem publikoval, poslal Akademii Věd v Praze. Nejen, že mně nikdy nepoděkovali (to bylo by moc žádáno od lidí, kteří zřejmě nemají smysl pro mezinárodní zdvořilost), ale ani mně nikdy nepotrdili příjem toho, co jsem poslal! Musím doznat, že pražská Akademie je jediná instituce, která se tak neslušně chová ...

Na své přednáškové cestě kolem světa měl celkem 70 přednášek na přibližně 50 různých témat přednesených v angličtině, francouzštině, italštině a němčině. Za 17 let exilu vychovával žáky po Americe, Evropě, Asii. Cizokrajní vědečtí pracovníci, především mladí profesori matematiky různých universit, jsou k němu vysíláni „na dopečení“ (jak říkal sám), není však mezi nimi jediný, koho by přijímal celým svým srdcem, jediný Čechoslovák. V jednom z dopisů píše o své práci na universitě v Bloomingtonu:

... Nejmenší část práce zaberou přednášky na universitě. Přednáším dle svých knih diferenciální geometrii, přímkovou geometrii, algebraickou geometrii, teorii relativity, každý rok něco jiného, ale nedá mně to moc práce. Více času zaberou odborné přednášky, které mám na pozvání téměř po celé Americe. ... Ještě více času zaberou moji cizokrajní studenti ... Ovšem nejvíce času zabere moje vědecká práce. Bohudíky, ještě mám co říci ve vědě a vrchovatě to používám ...

S přibývajícími léty roste u profesora Hlavatého touha po návratu do Prahy. O možnost návratu podává prvou oficiální žádost zhruba před osmi lety. Tento pokus a pokusy další jsou bezvýsledné. Mocenský aparát jej nezná, ignoruje. V době jeho velkých úspěchů, v roce 1954, byl lidovým trestním soudem v Praze II (výnos z 10. 2. 1954, č. 80, Nt 2306/53) zabaven jeho majetek (byt a zařízení, polovina rodinné vilky v Kunštátě na Mor.) V československém rozhlasu nebyla až do konce roku 1968 jediná zmínka o profesoru Hlavatém. Po onemocnění v roce 1967 chtěl se léčit v Mariánských lázních a podal příslušnou žádost u americké cestovní kanceláře. Po tříměsíční urgenci se dovídá, že jeho žádost byla naším konsolátem postoupena do Prahy jako „zvláštní případ“, který leží k rozhodnutí na stole A. Novotného. Současně se dovídá, že se v Praze množí pověsti, že Václav Hlavatý se chce vlivem Novotného dostat zpět a v beznaději na návrat, v obavách z oslepnutí, dožívá poslední dny svého života zcela sám, života, který přes všechny jeho osobní úspěchy ve vědě a úctu ve společnosti mu nastavoval jizlivě rozšklebenou tvář vlastního osudu. Budiž nám útechou, že spád politických událostí u nás po lednu 1968 a spontánní postoj lidu obou našich národů v tragických dnech srpna obsahoval i vroucí stisk ruky profesoru Hlavatému, který — opustiv vlast bez boje — bojoval za ni čestným způsobem a takovými prostředky, proti nimž jsou hory plechu a kvalitní oceli i řízené střely bezmocné.

Povahu profesora Hlavatého výstižně dokreslují slova ženy, jeho velké lásky:

... Z přemíry práce a zaměstnání nervově onemocněl a snad toto vypjetí bylo i základem jeho geniality. Život neměl lehký, podléhal často pesimismu, nevěřil si, musel být povzbuzován nebo zas v práci mirněn, byly to samé výkyvy. Někdy byl skromný, někdy sebevědomý, někdy velmi umíněný, nevyzpytatelný a svéhlavý, což bylo nakonec jeho neštěstím. Byl čestný, velmi citlivý a nechtěl nikdy ublížit, což se mu ale často nepodařilo — i jeho vtip byl někdy krutý! Ve společnosti byl ohromně oblíben, byl vždycky jejím středem, vynikající postavou; všude kam přišel, měl úspěchy ... Přes všechny ty úspěchy byl v duši nešťastný a proto snad také se stal věřícím, nejen tedy pro tu vesmírnou velikost, do které nahlížel ...

Odkaz profesora Hlavatého světové vědě a především vědě jeho národa, je velký. Napsal 158 vědeckých prací z oboru diferenciální a algebraické geometrie a z obecné teorie relativity. Jeho knižní publikace jsou jednak pedagogického rázu (učebnice) nebo jsou to monografie v rámci jeho specialisace. Několikařádkový pokus o stručnou charakteristiku jeho celoživotního díla mohl by zde podat jen zkrácenou informaci o bohatých ideích a dosažených výsledcích a proto bude rozboru jeho díla

později věnován obšírnější článek v našem odborném (matematickém a fyzikálním) tisku. *) Jeho největší objevy, jimiž se proslavil po celém vědeckém světě, jsou jeho výsledky z let 1953/54, které se týkají Einsteinovy jednotné teorie pole. Profesor Hlavatý skloubil fenomenologickou Einsteinovu teorii s exaktní geometrickou problematikou a cestou geometrické interpretace dosahuje překvapivých matematických výsledků, které jednak sjednocují výsledky v tomto směru dosažené, jednak jsou jednotlivým matematickým podkladem složité Einsteinovy teorie s jejími fyzikálními důsledky. Tento výkon byl vysoce oceněn jak matematiky, tak teoretickými fyziky, neboť závěry vyplývající z Hlavatého teorie, dávají nové pohledy na fyzikální strukturu celé problematiky a eliminují předem řadu hypotéz o všeobecných fyzikálních zákonitostech vesmíru. Tento vědecký výkon, spolu s celoživotním dílem profesora Hlavatého, byl uctěn vydáním Sborníku: „*Perspectives in Geometry and Relativity*“, Essays in Honor of Václav Hlavatý (Edited by Banesh Hoffmann, Indiana University Press, Bloomington and London, 1966) u příležitosti jeho 70. narozenin. Do tohoto sborníku přispělo svými články celkem 47 matematiků a fyziků, z nichž většina jsou světové kapacity na příslušném vědním úseku. (Např.: A. LICHNEROWICZ (Collège de France), I. L. SYNGE (Dublin Institute for Advanced Studies), O. COSTA DE BEAREGARD (Institut Henri Poincaré), H. S. M. COXETER (University Toronto), HOMER V. CRAIG (University of Texas), E. T. DAVIES (University Southampton), R. DEBEVER (University of Brussels), J. EHLERS (University of Hamburg), L. GODEAUX (Centre Belge de Recherches Mathématiques), P. JORDAN (University of Hamburg), A. KAVAGUCHI (Hokkaido University), R. N. MISRA (University of Corakhpur), A. PERES (Israel Institute of Technology), A. Z. PETROW (Universita Kazaň), J. PLEBAŇSKI (Varšava), A. TERRACINI (University of Turin), A. TRAUTMAN (Varšava), H. I. TREDER (Akademie NDR), KENTARO YANO, SHIGERU ISHIHARA (Tokyo) aj.). Jde o známé vědce z celého světa, ze zemí, v nichž příslušné disciplíny jsou na výši. Není mezi nimi jediný vědec z Československa.

Československá společnost pro vědy a umění v USA (Czechoslovak Society of Arts and Sciences in America), jejímž byl profesor Hlavatý presidentem, uctila na veřejných vzpomínkových večerech důstojně památku zasloužilého Čecha.

Je dostatek podkladů k tomu, abychom my sami — zde doma — mohli zhodnotit veliké dílo Václava Hlavatého a zpřístupnit jej naší odborné veřejnosti. Je dostatek materiálu pro dokreslení „lidského portréту“ tohoto syna našeho národa.

Díky vám všem, kteří jste nezištně poskytli ústní a písemné informace ze života profesora Hlavatého.

Díky vám, jeho kamarádům z Loun a z Prahy, kteří jste mu dodávali útěchu a víru v návrat do vlasti. My, žáci profesora Hlavatého, uctíme společně s vámi též památku v únoru tohoto roku zesnulého profesora KARLA VIHANA, věrného přítele profesora

*) Rozbor vědeckého díla prof. V. Hlavatého bude otištěn v některém z dalších čísel Časopisu pro pěstování matematiky.

Hlavatého, který dal k dispozici podstatnou část korespondence a jiné podklady pro možnost sepsání tohoto pietního článku. My všichni vyjadřujeme též dík panu Dr. BOŘIVOJI LŮŽKOVÍ, který v roce 1967 — tedy ještě za života profesora Hlavatého — uveřejnil v měsíčníku Dialog č. 1 (Orgán SKNV, Ústí n. Lab.) krátkou studii ze života profesora Hlavatého (Václav Hlavatý — Czech Mathematician), v němž lidsky milými slovy seznamuje širokou veřejnost s osobností význačného československého a světového matematika, který vydal ze sebe a současně obětoval co mohl pro obrození našeho společenského života.

OBHAJOBY A DISERTAČNÍ PRÁCE DOKTORŮ A KANDIDÁTŮ VĚD

Před komisemi pro obhajoby doktorských disertačních prací obhájili dne 4. října 1968 Doc. RNDr. VÁCLAV HAVEL, CSc. práci na téma: „Koordinatizace v incidenční geometrii“ a dne 26. března 1969 Doc. RNDr. ZBYNĚK NÁDENÍK, CSc. práci nazvanou „Šest prací z geometrie ve velkém“.

Před komisemi pro obhajoby kandidátských disertačních prací obhájili dne 21. listopadu 1968 IVAN HAVEL práci na téma: „O gramatikách s podmínkami a o regulárních aproximacích“, dne 9. ledna 1969 JAROSLAV NADRCHAL práci na téma: „Automatizace překladu programů samočinným počítačem“, dne 20. ledna 1969 Jiří BRABEC práci na téma: „Aproximace signálů Kottenikovými řadami“ a JAN HAVRDA práci na téma: „Některé aspekty matematického programování“ a dne 5. února 1969 JAN HEJCMAN práci na téma: „Stejnoměrná dimenze zobrazení a prostorů a metoda částečných součinů“. Dne 24. března 1969 se konala obhajoba veřejnou vědeckou rozpravou souboru prací z teorie vyučování matematice prof. JANA VYŠÍNA.

Redakce

JMENOVÁNÍ

Prezident republiky jmenoval s účinností od 1. listopadu 1968 doc. PhDr. KARLA ČULÍKA, DrSc. řádným profesorem pro obor matematika a doc. Ing. JINDŘICHA MIKESKU, DrSc. řádným profesorem pro obor aplikovaná matematika.

Ministr školství jmenoval s účinností od 1. listopadu 1968 RNDr. JAROSLAVA BLAŽKA, CSc., RNDr. BOHUMILA CENKLA, CSc. a RNDr. FRANTIŠKA FIALU, CSc. docenty pro obor matematika.

Redakce